

Opponensi vélemény

Balogh Piroska *A magyar egyetemi esztétika kezdetei: Szerdahely György Alajos szakesztétikai műveinek kritikai kiadása (Budapest, 2021) című MTA doktori értekezéséről*

A régebbi magyar irodalom történetének – a „történet” szón ezúttal a hajdan megtörténteket értem – egyik legnagyobb rejtélye, egyúttal a régebbi magyar irodalom történetének – ezúttal viszont az irodalomtörténet fogalmára gondolok – egyik legnagyobb adóssága az, hogy Szerdahely György Alajost miért becsülték le, miért csepülték, miért felejtették el szinte teljesen a magyar irodalom, valamint a magyarországi (magyar és latin nyelvű) irodalom történészei ugyanúgy, mint az eszme- vagy filozófiatörténészek, akik nem az irodalom, hanem a filozófia oldaláról vizsgálták vagy minősítették Szerdahely életművét. A dolog rejtelmességére és brutalitására Margócsy István hívta fel a figyelmet 1989-ben az ItK-ban megjelent tanulmányában (*Szerdahely György művészetelmélete*). Kiemelte a kártékony felejtést elősegítő okok közül az ideológiai jelentőségűeket, amelyek alapján természetesen csak egy klerikális mitugrást láttak a professzorban, és célzott természetesen arra is, hogy néhány „bíró” jobbnak látta úgy leszidni az ex-jezsuitát, hogy el sem olvasta műveit, amelyeket úgyis az általuk különben sem értett latin nyelven írt. Azóta eltelt jó pár év, és a helyzet egyrészt javult, másrészt „fokozódott”, hogy a *Tanú* című film klasszikus megfogalmazását idézzem, vagyis ha Cicero feltámadna, és véletlenül lélekvándorlás révén megjelenne Budapesten mint kínai turista, előbb találna kínai tolmácsot, mint latinul tudót. De legyünk optimisták, és lássuk a javulást. Ez legeslegnagyobb részt a most bírált doktori értekezés szerzőjének, Balogh Piroskának az érdeme, aki 2005 óta foglalkozik behatóan a magyar esztétikai oktatás, tehát az egyetemi széptudományi képzés történetével, és 2009 óta immár legfőképpen Szerdahely munkásságával, mégpedig a magyaron kívül német és angol nyelvű, alapvető fontosságú tanulmányaiban, valamint 2013-ban, Debrecenben internetes formában (*Opera Szerdahelyiana, Szerdahelyi György Alajos esztétikai írásai*, szerk. Debreczeni Attila) sajtó alá is rendezte az eredeti latin nyelvű Szerdahely-szövegeket. Mint a jelenlegi értekezéséhez csatolt bibliográfiája mutatja, eddig 25 írása foglalkozott ennek a hatalmas életműnek valamilyen vonatkozásával. Mivel azonban alaposan felmérhette, hogy hiába tette hozzáférhetővé immár ezeket a szövegeket, a latintudás fokozódó hiánya – a legutolsó elérhető adat szerint 2015-ben még 33 diák érettségizett országszerte emelt szinten latinból – lehetetlenné teszi a legszorgosabb diáknak is, hogy elmélyüljön annak a fogas kérdésnek a megoldásában, hogy miképpen tudhatott ez a derék tanár eredetiben olvasni

Homéroszt, Dantét és Voltaire-t, vagy éppen Goethét, ha éppen kedve támadt hozzá. Balogh Piroska tehát vállalkozott arra a heroikus munkára, hogy Szerdahely szakesztetikai műveit (hiszen az 1778-as általános széptani tankönyvét, az *Aestheticát* már lefordította 2012-ben) magyarra fordítsa, az interneten elérhető latin szöveghez pedig, az eredetiben szereplő lábjegyzetekhez csatolva, de külön tipográfiával maga írjon jegyzeteket, amelyek feltárják Szerdahely hatalmas és eddig szinte feltárhatatlannak tartott olvasmányainak forrását és jellegét. Az ideális kiadás természetesen kétnyelvű volna nyomtatva, de hát addig is, amíg erre a – nyilván az értekező által már régóta megtervezett – kiadásra is sor kerülhetne, a lehető legnagyobb örömmel kell üdvözlőnk a mostani értekezésbe foglalt művek magyarítását!

Az értekezés felépítése tehát a következő: kisebb könyv terjedelmű bevezető (1–118) a lefordított művekhez, amely egyrészt beilleszti Szerdahely pályájának rajzába, másrészt a magyar oktatástörténetbe a professzor idevágó műveit, másrészt kiemeli azokat a főbb és Magyarországon, sőt részben Közép-Európában először általa vallott alapelveket, amelyek ezen írások kohézióját biztosítják, és ezekre igen találó szakkifejezéseket is alkalmaz, ezek: a „vendégszeretet etikája” – az idegen narratíva befogadása a saját identitás textusai közé; a „narratívák rugalmassága” – a múlt viszonylagossága; a „narratívák pluralitása” – a múlt pluralitása; a „múlt transzfigurációja” – a múlt eltemetett ígéreteinek újrafelfedezése, végül pedig a „megbocsátás etikája” – fordítói empátia. (Ezekben részletesen igazolja Margócsy István megállapítását, aki a Szerdahelyt övező, majdnem totális értetlenséget, részben abból vezeti le, hogy képtelenek voltak a valóság „történeti” és „művészi” aspektusai és velleitái között különbséget tenni.)

Ezután következnek a lefordított szakesztetikai szövegek. 1) Általános költészet... 1783 (119–227); 2) Az elbeszélő költészet tana... 1784 (228–368); 3) A drámai költészet tana... 1784 (369–513); 4) Nyilvános vizsgatézisei az esztétika tudományából... (514–529).

Legelőször is a fordítás magas színvonalát szeretném kiemelni és megdicsérni. Az értekezőnek sikerült megtalálnia a legbonyolultabb terminusokra is a megfelelő magyar változatot, és egyúttal visszaadnia Szerdahely rendkívül emelkedett, és sok helyen egyenesen lelkesedést, elragadtatást, mégis alapos megértetést szándékozó stílusát. Így tehát a figyelmes olvasó meg kell hogy érezze, hogy Szerdahely mindig úgy vesz át régebbi, az ő műveltségisménye szerint már nem teljességgel kielégítő terminusokat vagy megközelítéseket, hogy mindegyiknél érezteti elsősorban a felhozott, és nagyon sokszor a magyarországi szakirodalomban legeslegelőször megemlített írók vagy művek esetében, hogy mennyiben tartja ezeket a hagyományt, mégpedig a legelső sorban mindig a legmagasabbra helyezett görög hagyományt

folytatónak, vagy akár bizonyos esetekben még meg is haladónak, vagy legalábbis minden tekintetben az antik remekművel egyenértékűnek. Ez magyarázhatja meg azt a valódi lelkesedést is, amellyel – mint ismeretes – a 20. századi esztétika olyan óriása, mint Benedetto Croce, felismerte és hangsúlyozta Szerdahely zsenialitását (vö. *Benedetto Croce 40 anni dopo, Atti del Congresso Internazionale »Benedetto Croce [1866–1952]«*, A cura di János KELEMEN, Accademia d'Ungheria in Roma XX-XXI, 1992, Roma, Annuario dell'Accademia d'Ungheria).

Ami pedig a művek magyar fordításához készített saját jegyzeteket illeti, azok a lehető legnagyobb segítséget nyújtják a modern olvasónak abban, hogy utána nézhessen: mik is voltak Szerdahely műveltségének forrásai. Külön ki kell emelni az értekező azon munkáját, amelyet Berényi grófnő óbudai könyvtárának rekonstrukciójával kapcsolatban végzett, ugyanis szerencsére ennek a könyvanyagnak a nagy része ma is megvan, és így magyarázatot kapunk arra, hogy például honnan ismerhetett olyan műveket is Szerdahely, amelyek a legmodernebb gáláns vagy preromantikus elbeszélőirodalomhoz vagy költészethez tartoznak, és amelyek természetesen a kor konzervatív teológusaiból és kultúrpolitikusaiból legfeljebb elutasítást váltottak ki. Ez, és az összes többi feltárt forrás-adat egyúttal választ ad arra a kérdésre is, amely Tóth Sándor Attila 2009-ben megjelent Szerdahelyvel kapcsolatos könyvének, illetve ugyanezen szerző más, szintén a jezsuita poétikáról szóló tanulmányainak olvasásából okvetlenül megfogalmazandó; hogy a korban legelterjedtebbnek tekinthető, Josephus Juvenicius francia jezsuita által írott poétika – noha természetesen ezt is jól ismerte Szerdahely – semmiképpen sem tekinthető a magyar professzor könyve fő forrásának.

Mind a fordítások elé írt terjedelmes bevezető, mind a fordító saját magyarázó jegyzetei természetesen megpróbálják az egyébként eddig igen kevés feltárt életrajzi adat felhasználásával megfejtetni azt a rejtélyt, hogy az egyébként a katolikus ortodoxia meggyőződéses híveként hogyan volt képes Szerdahely minden vallási, vagy ideológiai gyanakvást vagy vádaskodást félretéve felhasználni protestáns szerzők műveit, sőt olyan libertinusok műveit is, akik jóval túlmentek a deizmuson is, és nyíltan vagy rejtve, de szabadkőművesekként is tevékenykedtek. Balogh Piroska azt a megoldást tartja a néhány feltárt levelezőpartner, vagy kortárs említés nyomán megrajzolható és remélhetőleg – újabb források előkerülése esetén – tovább pontosítható megoldásnak, hogy Szerdahely az esztétika tárgyát képező műalkotásokat (irodalmiakat, zeneieket és képzőművészetieket egyaránt) olyan teremtő-tevékenység eredményének, tehát egyértelműen pozitívan megítélendő létezőknek tekinti, amelyeknek értéket nem ronthatja el, hogy ha alkotójuk más szempontból éppen az

övétől, illetve a katolikus egyháztól is eltérő nézeteket is vallott. Ezért osztom azt a feltételezését is, hogy minden valószínűség szerint Kazinczy is ismerhette Szerdahely műveit.

Mindezek alapján teljesen egyetértek az értekezővel, aki a téziseinek végén, a tárgyban írott publikációinak bibliográfiája előtt hat pontban látta úgy az elkészült kritikai kiadást, hogy az ugyancsak jelentős lehet több tudományág szempontjából is. Hadd érintsük ezeket röviden. 1) Lehetővé teszi a magyarországi esztétika, és ezen belül az egyetemi széptani oktatás történetének olyan megírását, amelyre eddig azért nem vállalkoztak, mert nem értékelték a most lefordított és megmagyarázott műveket. Természetesen hozzátehetjük azt is, hogy ennek különleges jelentősége van akkor is, mivel ezt a kutatási ágat a Habsburg-dinasztia egykori országaiban elindító cseh professzor, Tomáš Hlobil kezdeményezését Balogh Piroska úgy tudja folytatni, hogy a magyar anyag helyes nemzetközi alapú beállításával és elemzésével bebizonyítja, hogy e korban, tehát Mária Terézia uralkodásának második felében a magyarországi egyetemi oktatás sokkal sokrétűbb volt, mint például Csehországban vagy Ausztriában. 2) A szövegkiadás megteremti a lehetőséget a 18. századi magyarországi irodalmi műfajtörténetek kiegészítéséhez, sőt egyes esetekben újraírásához. 3) Tudomásul véve a mű tanulságait, lehetőség nyílik a kortársak irodalmi műveltségének újbóli megvizsgálására. 4) Nélkülözhetetlen az opera és a kertművészet történetének szempontjából is. 5) Filozófiatörténészek is érdeklődéssel forgathatják a maguk szakmájának, sőt a pszichológiának fejlődéstörténeti szempontjából, ugyanis Szerdahely maga is beépített jó pár elemet a korabeli bölcslethez a „szépségről” alkotott saját fogalmának kialakításához. 6) Végül csak oszthatjuk az értekező azon reményét, hogy előbb-utóbb el fognak készülni olyan angol, francia vagy német nyelvű tanulmányok, amelyek felkeltik a külföldi szakma érdeklődését is, sőt talán akad olyan elszánt tudós, aki nekilát és lefordítja angolra Szerdahely latinját.

Tehát Balogh Piroska értekezése szerintem minden szempontból eleget tesz az MTA a doktori értekezésekkel kapcsolatban felállított követelményi rendszerének, vagyis az értekezést feltétlenül alkalmasnak tartom a nyilvános vitára, továbbá azt javaslom az MTA Doktori Tanácsának, hogy a vita után az értekezőt részesítse a kiérdemelt MTA Doktora címben.

Függelék

Úgy gondolom, hogy a doktori értekezés értékelése után még hozzá kell fűznöm azoknak a lapszámoknak a jelölését, amelyeken – véleményem szerint – javítanivalók akadnak. Ezek a javítások semmiképpen sem érintik Balogh Piroska művének értékét, ezért is csoportosítottam őket ebbe a rovatba. Egyrészt sajtóhibákról van szó: ezek elírások, betűcserék és hasonlóak. Másrészt kimaradtak egyes szavak, amelyek így akadályt képeznek a mondat teljességének megértésében, ezeket is pótoltam. Harmadrészt – ez csupán tanács – jobbnak tartanám, ha a latin szöveg magyar fordításához, illetve a hozzájuk csatlakozó, vagyis magának Szerdahelynek a kezéből származó és szintén lefordított lábjegyzetek után tipográfiaileg elkülönítve lennének olvashatóak a fordító megjegyzései és hozzáfűzései. Ezek között elég sokszor van olyan bibliográfiai utalás, amely egy már korábban megjelent fordításra, azaz az „*Aesthetica (1778)*” Debrecenben 2012-ben megjelentetett Szerdahely-könyvre, illetve annak egy-egy lapszámára hivatkozik. Véleményem szerint ezt elég lenne az első utalásnál teljes címmel kiírni, utána már csak mint i.m.-re kellene hivatkozni, természetesen a megfelelő lapszámmal. Továbbá akadnak, szintén a fordító által elkülönített betűtípussal szedett olyan lábjegyzetek is, amelyek szintén ismétlődnek, itt például Vergilius-ról vagy Dantéről. Ezeket is el lehetne hagyni, vagy rövidíteni. Ezen kívül néhány helyen bátortalanul tettem javaslatot arra, hogy talán még – egy-két dologgal kapcsolatban – tovább is mehetne a fordító, illetve jegyzetelő a magyarázatban, de ezt természetesen rá bízom az ő döntésére.

Végül, de nem utolsó sorban a fordító természetesen tisztában volt azzal, hogy másképpen kell kezelni a görög nevek és szavak átírását, ha a főszövegben magában görög betűkkel szerepelnek, illetve akkor, ha latinos formában, ez különösen feltűnő a nem emberi, hanem mitológiai személyneveknél. Azonban a kéziratban sokszor keveredik ez az elvileg jól ismert kezelésmód, sőt van olyan, hogy egy mondatban hol így, hol úgy olvashatjuk az illető görög nevet vagy terminust. Ezt én végigjavítottam, és kérem, hogy a remélhetőleg minél előbb kiadandó nyomtatott szövegben lehetőleg vegyék tekintetbe megfigyeléseimet.

Utolsó sorban pedig kérem, hogy gondosan tegyék ki ebben a jövődöbéli nyomtatott változatban az összes görög betűkkel szedett szavak hangsúlyjeleit, akár a főszövegben szerepeltek azok, akár a jegyzetekben, legyenek akár Szerdahelyé, akár a fordítóé. Tudom, hogy a nyomtatott eredetiben sem voltak kitéve a hangsúlyok, de ennek nyilvánvalóan nyomdatechnikai okai voltak, és ezeket nyilvánvalóan semmiképpen sem kell követnünk egy fordításban.

(Természetesen kérem az MTA illetékeseit, hogy az az általam végigjavított példányt adják át a szerzőnek, hogy használhassa.)

Tehát a következő lapszámokról van szó:

11, 12, 16, 27, 36, 38, 42, 44, 47, 51, 52, 55, 58, 59, 62, 65, 66, 72, 74, 76, 78, 86, 90, 95, 102, 106, 107, 121, 123, 124, 125, 127, 129, 132, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 144, 145, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 156, 158, 159, 160, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 190, 191, 194, 195, 199, 202, 206, 208, 209, 211, 212, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 223, 224, 228, 230, 235, 239, 241, 242, 243, 245, 246, 247, 249, 252, 253, 256, 257, 263, 265, 266, 268, 269, 271, 272, 273, 276, 277, 278, 279, 282, 283, 284, 287, 288, 292, 293, 296, 298, 300, 303, 304, 305, 308, 310, 313, 314, 319, 320, 321, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 338, 339, 340, 341, 345, 346, 347, 349, 351, 352, 353, 355, 358, 370, 373, 375, 376, 388, 389, 392, 394, 396, 397, 398, 399, 401, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 411, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 421, 422, 423, 426, 427, 429, 435, 436, 437, 438, 443, 445, 450, 455, 457, 459, 460, 461, 466, 468, 471, 473, 476, 479, 480, 483, 487, 488, 489, 490, 491, 496, 501, 507, 514, 515, 516, 517, 518, 524, 525, 526, 528.

Budapest, 2023. 07. 05.

Szörényi László

az MTA Doktora